

Прикази

ЗБОРНИК ДОКУМЕНАТА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ НАРОДА

Том III, књига 4 и 5

Документа објављена у 4 и 5 књизи Зборника велики су прилог најновијој историји црногорског народа и са већ раније издате три књиге дају драгоцен преглед историских догађаја од 1941 год. до 20 октобра 1943 године.

У ових пет књига отштампана су најважнија документа из НО рата која су очувана по разним архивама, тако да историчару, као и другим политичким и јавним радницима, могу послужити као одличан материјал за проучавање и реконструкцију најважнијих војничких и политичких догађаја за поменути период.

Ради боље прегледности потребно је укратко изнијети садржај сваке књиге посебно. Пошто су прве три књиге изашле прије четири године (садрже 601 докуменат са 1423 стране) и претпостављам да је позната њихова садржина, то се овдје износе подаци само из 4 и 5 књиге.

Четврта књига је изашла из штампе почетком ове године. Са 233 документа на 600 страна, она је уствари допуна раније трима објављеним књигама III тома и са њима даје потпунију цјелину развоја борбе црногорског народа у 1941 и 1942 години. Документа отштампана у овој књизи у већини су накнадно пронађена, а има их и раније изостављених, која у склопу новонађених добијају друкчију важност, било што их разјашњавају, допуњују или расвјетљавају.

Поред тога у овој књизи има и 88 италијанско-четничких докумената, која умногоме расвјетљавају догађаје који се из партизанских докумената нијесу могли видјети и дају историчару драгоцене податке за темељитију реконструкцију тих догађаја. Сем тога ова документа захватају период до краја 1942 и умногоме доприносе да се тај период (од јуна до децембра 1942

год.) бар са једне стране упозна, с обзиром да је то био почетак новог поглавља у развоју ослободилачког покрета црногорског народа. С једне стране то је била плица четништва Драже Михаиловића и сепаратистичког покрета Крста Поповића под окриљем окупатора, а с друге стране — осјека партизанског покрета. Но и поред тога што се у овом периоду на територији Црне Горе нијесу налазиле никакве партизанске формације, из ових непријатељских докумената се види колики је утицај имала Партија код широких народних маса и колико је страха задавала окупатору и домаћим издајницима. У овом периоду Партија је прешла на друге форме рада, тј. у илегалност, али је она увијек одржавала тијесне везе са масама и припремала их за наступајуће догађаје.

Поред чисто војничких докумената, којима не мислим давати коментара, интересантно је анализирати нека документа партиских форума који дају једну рељефну слику многих успјеха и недостатака. Међу осталим документима штампана је и „Резолуција покрајинског савјетовања КПЈ за Црну Гору, Санџак и Боку“ (док. бр. 2) у којој је анализиран рад партиских организација на цијелом подручју Црне Горе, Боке и Санџака и дата оцјена успјеха и недостатака. Осврћући се на учињене пропусте и на отступање од правилне директиве ЦК КПЈ, резолуција констатује: „Преношење правилне директиве ЦК о герилским акцијама било је круто, а и њено схватање и спровођење од стране виших форума и појединаца било је буквално и нееластично, усљед чега се развила брзоплетност у раду. .“

Други партиски документ је „Записник са среске конференције мјесне партиске организације у Цетињу“, одржане 12 септембра 1941 године (док. бр. 2), у коме се рјечито говори о оздрављењу организације послије јулских догађаја и о борби партиског руководства за подизање идејности код свих чланова Партије. У записнику се констатује: „... да код нашег парт. кадра није довољно развијена партијност и љубав према Партији, чему треба посветити велику пажњу, као и васпитавању новопримљених кадрова. У том смислу припремити материјал и курсеве“.

Треба споменути и „Извјештај са мјесне конференције КПЈ у Грахову“, одржане од 3 до 5 октобра 1941 год. (док. бр. 4), у коме се говори о недовољној будности према разним петоколонашким елементима, који се вјешто маскирају тобожњом приврженошћу народно-ослободилачкој борби. И у овом документу се истиче потреба за идејним уздизањем кадрова:

Документ бр. 10 су „Закључци савјетовања ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак“. Савјетовање, одржано 7 децембра.

1941 год., рељефно оцртава плиме и осјеке устанка у Црној Гори, дајући политичку оцјену догађаја и критику учињених грешака. Говорећи о стварању коалиције свих реакционарних снага у Црној Гори, докуменат констатује: „Вођство Ц. Ф. С. (Црногорске федералистичке странке — прим. Д. Ж.), пошто је изгубило своју базу у народу, својим посљедњим прогласом прави очајнички покушај да за рачун окупатора нађе у осталим реакционарним политичким групама себи савезника за борбу против наше Партије и за разбијање Народноослободилачке борбе“.

И даље: „Преговори које су извјесни претставници и присталице реакционарних југословенских режима и бивше југословенске војске ових дана водили са Пирцијем Биролијем налазе се на линији стварања јединственог фронта реакције, која нуди вођство Ц. Ф. С. (случај Милутина Јелића, Филипа Цемовића, мајора Лашића).“

Поред осталог, у овим закључцима се поставља као најважније питање — појачан политички рад у широким народним масама.

С обзиром што у овој књизи има и 88 италијанско-четничких докумената и што она, с једне стране, допуњују наше извјештаје, а са друге, говоре о терору окупатора и домаћих издајника, то је потребно бар у најкраћим цртама рећи нешто о њима. Поред приличног броја партизанских докумената која говоре о нападу на Пљевља, 1 децембра 1941, у овој књизи је објављен и извјештај команданта италијанске дивизије „Пустериа“, који говори о току напада и о одбрани Пљеваља (док. бр. 183). Карактеристично је у овом документу што овај италијански командант говори о нашој војсци као о једном опасном чиниоцу на Балкану. Он каже: „Сва прикупљена документација не само да обилно потврђује напред наведено, већ нам потврђује оно што је већ речено, да се налазимо пред једном добро организованом непријатељском организацијом, обилно снабђевеном средствима, без предрасуда и одлучном, те стога и веома опасном.“

О стријељањима заробљених устаника, о одузимању намирница од сиромашног становништва, о паљењу читавих села, о отвореној пљачки коју је вршила италијанска војска, најбоље говоре сами Италијани.

У док. бр. 152, под тачком 9, командант дивизије „Таро“ наређује потчињенима: „Послије сваког чишћења саопштити број заробљених и стријељаних устаника . . . Све одузети и оставити становништво без намирница“.

У док. бр. 153, високи комесар за Црну Гору, Мацолини, извјештава Министарство спољних послова о изгредима итали-

јанске војске на Цетињу: „На Цетињу догађају се већ два дана јаки изгреди од стране појединих војника или група које су стигле. . . Понављам: од дана 19 опљачкано је неколико радњи, из веома сиромашних кућа узето је и оно мало намирница једва сакупљених да би се исхраниле жене и дјеца, а синоћ је опустошено сједиште Црквеног суда и однесене свете иконе и предмети од вриједности“.

У док. бр. 162 се каже: „У току чишћења у рејону Мајстори и југозападно од Цетиња дивизија „Месина“ пронашла је у свакој кући муницију и бомбе. Насеље је сравњено са земљом, а три устаника су стријелана“.

У док. бр. 166, Пирцио Бироли даје овакву директиву команди XIV арм. корпуса: „... Стога молим да се испита могућност да се драстична мјера рушења, уколико је то могуће и није у супротности са карактером строге примјене репресалија, замијени конфискацијом.“

На овај начин, преносећи на државу право приватне својине, постижу се у ствари практично исти резултати уништења тих добара“.

У док. бр. 170 каже: „... Уништити сва она лица која у својим становима или у њиховој околини држе сакривено оружје, и запалити им куће; — уништити куће и имања устаничких вођа“.

Колика је паника ухватила италијанске окупаторе од нашег покрета, најбоље се види у документу бр. 181 (од новембра 1941 године) у коме се каже: „Овдје у Боки Которској ми гледамо и пратимо тамошњу ситуацију (мисли на ситуацију у Црној Гори — прим. Д. Ж.) али и наша ситуација није нарочито добра. Мало нас је, растркани смо овдје-ондје а не знамо како би се снашли у случају једног јаког напада“.

Пошто се траже још двије дивизије за очување мира, у документу се наставља: „Овако смо напротив изложени опасности да нас побацају у море — а да не спомињем друге моралне и материјалне посљедице“.

У књизи су објављена и 44 четничка документа, која рјечито говоре о својој ништавности, подлости, реакционарности и отвореној издаји народних интереса од стране четника.

Дајући директиву Ђорђији Лашићу и Павлу Ђуришићу, Дража Михаиловић у документу од 20 децембра 1941 год. (док. бр. 185) каже: „Са комунистима партизанима не смије бити никакве сурадње јер се они боре противу династије а за остварење социјалне револуције, што никад не смије бити наш циљ...“

У документу бр. 195 од 26 фебруара 1942 године говори се о потпуној сарадњи између Баја Станишића и команданта оку-

пационих снага у Црној Гори. Између осталог Бајо Станишић поручује италијанском команданту следеће: „1) На тражење мојих пријатеља и народа из Црне Горе и Херцеговине подигао сам устанак и ставио се на чело устанка у циљу ослобођења Црне Горе и Херцеговине од комунистичког терора“.

Под тачком 3 каже: „Да бих могао са успјехом извршити овај прихваћени задатак, вољан да на себе узмем најтежу одговорност, обраћам се вашој Екселенцији за сарадњу, са увјерењем да је и вама у души да се црногорски народ ослободи овога зла и биједе, ради чега молим да ми се изађе у сусрет у слиједећем...“

Даље, истичући потребу да своје војне акције координира у заједници са италијанском војском, он тражи оружје, одјећу и храну, као и да се подржи покрет мајора Лашића и других — евентуално најављених — и да се омогући што хитнија веза с њима.

О предаји затвореника Италијанима ради стријељања говори док. бр. 214 од 27 јуна 1942 год. На тражење Италијана да им се уручи 20 затвореника за стријељање због једног убијеног њиховог официра у Никшићу, „Команда народне војске“ наређује „Народном војном суду“ у Никшићу: „У вези предњег наређења предајте на расположење Команди Краљевских карабињера у Никшићу 15 најопаснијих комуниста који се налазе у Вашем затвору...“

Пета књига Зборника, која обухвата период од почетка 1943 год. до 20 октобра исте године, изашла је из штампе јула о. г.

Ова књига има 225 докумената која заузимају 480 страна. И у овој књизи, поред докумената НОВЈ, штампана су и италијанско-четничка документа, којих има 90: 86 италијанских, а само 4 четничка.

Као што је познато, од јуна 1942 па до априла 1943 године црногорски народ је био изложен сваком насиљу и уништавању. То је била година четничке владавине, година када су храбре црногорске јединице са осталим јединицама НОВЈ проносиле славу наше херојске армије широм наше отаџбине и када су плаћеници окупатора, под вођством својих татора, прогонили и малтретирали незаштићено становништво Црне Горе. Ради тога документа НОВЈ у овој књизи почињу од априла 1943 године, тј. послје разбијања Четврте непријатељске офанзиве.

Услијед почетка Пете непријатељске офанзиве и врло тешких услова под којима су наше јединице водиле борбу сачувано је са територије Црне Горе свега 24 документа (од априла до септембра 1943 године). Међу овим документима важно је

истаћи заповијест Друге пролетерске дивизије, од 28 априла (док. бр 5), за напад на јако утврђено италијанско-четничко упориште на Јаворку. Затим док. бр. 13 и 14 који говоре о резултатима боја на Јаворку, гдје је потпуно уништен један ојачани батаљон Италијана и око 200 четника. Сами Италијани у док. бр. 162 признају овај страشان пораз.

Док. бр. 20 од 28 маја, који је писао народни херој Сава Ковачевић, говори о јаким бојевима око Крнова и о великој опрезности Њемаца послвије добијања неколико добрих лекција.

Из докумената бр. 20, 21, 22 и 23 виде се намјере непријатеља да потпуно опколе и униште наше снаге у Петој офанзиви. Такође се види распоред наших снага и смјели маневри по унутрашњим правцима.

Документа од септембра до 20 октобра 1943 год., којих има 110, углавном третирају: долазак наших већих јединица у Црну Гору, разоружавање и прелаз на страну НОВЈ италијанске дивизије „Венеције“ и „Тауринензе“, ослобођење великог дијела Црне Горе, хватање и ликвидирање Блажа Ђукановића, Баја Станишића и других у ман. Острогу итд.

Као што је напоменуто, и у овој књизи има 90 италијанско-четничких докумената. Ова документа имају посебну важност јер она, иако једнострано, приказују развој покрета у Црној Гори баш у вријеме када су вођене најжешће борбе послвије Четврте и у току Пете офанзиве, за који период имамо врло мало наших докумената: Италијанска документа, и поред тога што преувеличавају своје побједи и нереално приказују наше жртве, ипак приближно тачно региструју све важније догађаје и на тај начин омогућују историчару да добије потпунију слику тадашњих борби и осталих збивања на територији Црне Горе. Да се не бисмо упуштали у детаљнију анализу ових италијанских докумената, изнијећемо само неке њихове карактеристике.

У док. 139 говори се о убиству Николе Ђурковића, Сава Илића, Стјепа Шаренца и Данила Павичића. Италијанској војсци која је учествовала у овој акцији водичи и главни организатори убистава били су четници. Документ констатује: „Запажени су одушевљење и савршена дисциплина коју су показали антикомунистички добровољци (В. А. К.) и четници“.

У док. 141 генерал Роботи наређује команди VI арм. корпуса: „Молимо да се додијели као признање четницима (М. В. А. К.) и црногорским формацијама — VI корпуса — ова изванредна награда за наведене операције, сто квинтала кукурузног брашна и сто хиљада цигарета“.

Ово је најбољи примјер како су домаћи издајници трговали крвљу своје браће за интересе италијанских окупатора.

Генерал Романо, командант мјеста у Котору, упозорава команданта VI арм. корпуса како је немогуће извучити снаге из Боке Которске. Констатујући да је Бока „италијанска провинција“, он каже: „Остављам, међутим, да Ваше господство сâмо увиди да има три врсте опасности које се супротстављају одбрани територије и то: са мора, са копна и из унутрашњости“.

Ово рјечито говори колики је страх владао код свих италијанских команданата, иако онда на територији Црне Горе и Боке није било никаквих формација НОВЈ.

Док. бр. 145 (од 6 априла) говори о активном дјејству Зетског и Ловћенског НОП одреда.

Док. бр. 146 (од 12 априла) говори о јаким нападима јединица НОВЈ и о оступању Италијана и четника на свим секторима.

У док. бр. 169 Италијани признају уништење своје аутоколоне на комуникацији Беране—Прибој.

Док. бр. 178 и 180 говоре о опкољавању и разбијању 383. пука у зони Веља Главица (Пипери). Докуменат каже: „— 383-ћи наставља да се храбро брани трпећи губитке, међу којима командант пуковник Верцеси“.

У док. бр. 180 се каже: „Још и данас из 383-ег фали 739 људи, од којих се 400 са 8 официра сматра да је заробљено. Остали се сматрају мртви и рањени“.

Док. 182 говорећи о проналажењу лешева италијанских војника, о уништењу аутоколоне, наставља: „Друга колона вршила чишћење у зони Махала — Кање вршећи енергично чишћење и порушивши Добраково и све куће у које су смјештали партизане“.

Могли бисмо навести још много цитата који су врло интересантни како за историчаре и остале јавне раднике, тако и за све оне радне људе наше земље које интересује наша блиска прошлост; но сврха овог приказа није у томе, већ да у кратким цртама да обавјештење о објављивању овог драгоцјеног материјала.

Поред до сада издатих књига ускоро ће изаћи из штампе и VI књига III тома, која обухвата период од 20 октобра до 31 децембра 1943 године. Ова књига има 200 докумената и имаће око 500 страница. Такође се припрема за штампу VII и VIII књига III тома, које ће до краја ове године бити предате у штампу. Ове двије књиге дају документа за 1944 год. Из њих се види како су вођене тешке борбе за дефинитивно ослобођење Црне Горе.

Напомињемо да су нејасна питања, према могућностима редакције, објашњена у „фуснотама“, и да су документа повезана тако како би се историчару олакшало проучавање догађаја. Књиге су такође снабђевене регистром имена.

Све издате књиге, као и ове што се припремају за објављивање, освјетљавају херојску борбу коју је црногорски народ, под руководством КПЈ и друга Тита, водио за национално и социјално ослобођење, за ослобођење југословенских народа и за потпуно уједињење у равноправну заједницу — социјалистичку Југославију.

Душан Живковић

ПОВОДОМ КЊИГЕ БРАНИСЛАВА ЂУРЂЕВА „ТУРСКА ВЛАСТ У ЦРНОЈ ГОРИ У XVI И XVII ВЕКУ“

Књига Бр. Ђурђева има 136 стр. са факсимилима две стране једног листа из некаквог Дукађинског тефтера, нађеног у Средишној турској архиви у Цариграду. Ако није каква пометња, после насловног листа, на средини следеће стране легуја се усамљена римска цифра I, што би значило да је писац намеран да ову књигу објави у више делова или свезака. У том случају ово би му био I део нечега о чему у књизи није нађено никакво објашњење. На првој страни, више у десно оштампан је наслов књиге у тексту. На другој, исто тако белој страни у врху је наштампан наслов који је носила његова дисертација: **Каква је била турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку**. На трећој страни му је наслов који је у врху горе исписан. Четврта му је страна сасвим празна, а на петој пише римски бр. I. Шеста је страна исто тако празна као четврта, па тек на седмој страни има без наслова текст у курсивном гармонду који нема никакве везе са садржином књиге, али што ће, писац се нада, читаоци разјагмити као алву. Тај чланак од стр. 7 до закључно 10, како је речено, нема наслов, али му је писац на његову свршетку забележио да га је написао у месецу јануару 1953 год., што је једва вероватно да је истина због разлога о којима ће бити речи у току даљег излагања.

I

Него да идемо редом. У том напису без наслова он, Бранислав Ђурђев¹), изјављује. „Овај рад је моја докторска дисерта-

¹) У току даљег излагања краткоће ради име писца ове књиге бележићемо са Ђ.